

neologikus magyarázatát egyszerűen „filius-ante-patrem-okkeresésnek” bélyegezni, nagy igazságtalanság a Jókai jellemalkotását bíráló kritikusokkal szemben „egyoldalúan berendezettség”, nyárspolgári realitásokhoz és lehetőségekhez szabott collstokk”-ot emlegetni s némi gúnnyal a kritikusok „sémaszabályzat”-áról és „az esztétika kikövezett és törvényes egyenes útjáról beszélni. Nem olyan bizonyos az sem, hogy a magyar fajból hiányzik a fantázia, vagy hogy Jókai idejében „anachronizmus” lett volna a magyar realizmus.

Egyik megjegyzésében azt olvasuk, hogy szerző „Beöthy Zsolttól éveken át hallgatta a művészi képzés tanát”. Idézeteiből úgy látjuk, ismeri a legjobb német esztétikusokat. Nagy kár, hogy e tanulmányokat alaposabban nem használta fel a Jókai-probléma elmélyítéséhez és új szempontú megvilágításához. Ösztönözhet adhattak volna erre azok a nagyjelentőségű magyar munkák, melyek újabban nálunk is előtérbe helyezték a művészet-pszichológiai és szellemtörténeti kérdéseket, és irodalomtörténetírásunk elmulasztott feladataira figyelmeztettek. De mindez bizonyára csak idő kérdése. Aki első nagyobb munkájában, ketős célt is szolgálva, ennyi számottevő értékkel tudta gyarapítani a tudományt, az bizonyára nem késik, megértve az irodalomismeret új szükségleteit, teljes tudományos képességét munkába állítani és ennek szolgálatára szentelni.

Müller Lipót.

George Birmingham: A Wayfarer in Hungary. (Methuen & Co. kiadása. London, 1925.) Ismét angol könyv Magyarországról. Szerzője, jólismert — Angliában jólismert — novellista, két évet töltött hazánkban, mint a budapesti brit alattvalók lelkesze. Két esztendőn át kétségtelenül nyitott szemmel járt-kelt e számára szokatlan világban és tapasztalatait, benyomásait *Vándor út Magyarhonban* című kötetében foglalta össze.

Trianon utáni országunkról áttekinthető könyvet írni, főleg a külföld számára, nem csekély feladat. De Canon Hanney, illetőleg írói néven George Birmingham, nem tulajdonít művének nagy fontosságot. Előszavából arra következtethetünk,

hogy egyáltalán nem szándékozott tudományos értekezést tartani Magyarországról, sem pedig útikalauzt írni, a szó Baedeker-i értelmében. Mindössze az idegen földet járt utazó tapasztalatait meséli el könyved, szinte csevegő modorban. Ez az utazó azonban szeret a saját lábán járni és saját szemével nézelődni. Hallomásból szimpatikus népek tartotta a magyart s midőn az első alkalom kínálkozott, eljött, hogy közelről, szemtől szembe is megismerje. Igyekezett úgy a nyugati irodalom, mint a helyi „hivatásos és propagatív szellemű *felvilágosítók*” befolyásától mentes véleményeket nyilvánítani. Szántszándékkal kerülte a mértékadó körök ismeretségét. Könyve előszavában mondja: „Szivesebben szedek magam virágot, olyant, aminő éppen megtetszik, mintsem hogy a virágárúsnál kész bokrétát vásárolok... Jóllehet — teszi hozzá —, készséggel elismerem, hogy a virágárús bokréta csinosabb az enyémnél.”

Ilyenformán nem csoda, ha ez a bokréta — melyben a forradalom utáni Magyarország sokszere életmegnyilvánulásai, bár hézagosan, összefűzvék — különféle és igen különböző színezetű virágoktól tarka. Annymira tarka és helyel-közzel mérőben elütő színhatású, hogy alaptónusát aligha lehetne egyszeri megtekintésre eltalálni. Ezt a szerző maga is érezheti, mert előszavában ilyen kijelentéssel él többek közt: „Csodálom a magyarokat, ami talán arra vezetett, hogy hasonlóbbakká festettem őket az angyalokhoz, mint aminők. Viszont némelykor olyanymira felbosszantottak a magyarok, hogy kegyetlenül sértő dolgokat mondtam róluk és nekik.” Szomorú, de az utóbbi esetekben nem egyszer mond józan, észszerű igazságokat. Általában józan észszerűség sugallja legtöbb megjegyzését és következtetéseit; az anyagi világ éles tudatát jelentő angol, illetőleg ír szellem világszemlélete nyilvánul meg mindvégig soraiban. Az a valami, amit praktikus gondolkodás-módnak nevezünk, de teljességgel nem tudunk magunkévá tenni. Mind ez nem jelenti azt, mintha csupán csak az élet materiális vonatkozásai érdekelnék. Mert a történelmi hagyatékok előtt éppoly érdeklődéssel áll meg, mint egy-egy modern épület homlokzatánál, vagy a Nagy

Magyar Alföld délibábos síkján, hol hajdani Csörsz királyfi és Délibáb legendás szerelmét idézi, vagy ismét a pesti fő- és albérleti lakásrendszer tanulmányozásánál, amikor is némi felháborodással vegyes csodálkozás hangján írja le a magyar háziasszony porolási dühét.

Könyve 206 lapra terjed. Ily terjedelmű műben csupán könnyed és közvetlen előadással halmozhatja fel a sokszerű anyagot. A Dunán lefelé utaztában — azért választja ezt az utat, hogy minél kedvezőbb első benyomást nyerjen Budapestről — még megtartja a látottak időrendi egymásutóját. Tulajdonképen csak első fejezetei tekinthetők útleírásnak. Mert a további fejezetek — bár mozgalmas, eleven képet nyújtanak tapasztalatairól — inkább essay-sorozatszámba mennek. A dunai út vázolásakor is gyakori kitérőkön kanyarog tolla, ami nem is lehet másképen, amennyiben többnyire megemlékezik az útjába kerülő városok történelmi szerepéről. Egy-egy régi rom, város vagy torony megeleveníti a multak színterét és olykor meglepően tisztán látja történelmünk ott lejártszódott mozzanatait. Ilyenkor azonban bizonyos szarkazmusba hajló humorral kezeli a tárgyat, mint Dickens a *Child's Story of England*-ben. Lehet, sőt valószínű, hogy ez a modor nem szándékos élű s nem jelenti az idegen nép történelmének lebecsülését, inkább talán a gyermekeg faji lélek önkéntelen megnyilatkozása. Annnyival is inkább, mert gyakran és szívesen méltatja a magyar mult kimagasló alakjait. Markáns és hangulatos karcolatokban mutatja be Szent Istvánt, Mátyás királyt és sok más nagyjainkat. Hogy a multból jelenbe való visszatérései erősen diszsonáns akkordokban történnek, az valóban nem az ő hibája.

A Budapesttel foglalkozó fejezetek már teljesen csapongó rendszeretelenségben adják elő mondani-valóit. Nevezetesebb utcák, terek, múzeumok, általában középületek felemlítése közben állandóan jelentkezik a sürgölődő, zavaros napi és politikai élet egy-egy megnyilvánulására reagáló észrevétele. Budán barangol és felfedezi, hogy Magyarországnak alig van emléke; eszébe jut a hosszas török hódoltság, mire hozzátesszi, hogy nem esoda, mert a török mindent lerombolt és

nem épített semmit. Inkább az a csodálatos, hogy egyáltalán maradt még itt műemlék. A magyarok egyébként is sokkal jobb szobrászok, mint építészek. Hidat azonban tudnak építeni! Csodálja a Lánchidat és az Erzsébetet. Az Országos Levéltár épülete ellenben hangos hatórára fakasztja.

Pestről írva, Széchenyi jut eszébe. Az egész mai Pest az ő zsenijének köszönheti létét. Széchenyi szobra előtt idézi a multat, belehelyezi a Legnagyobb Magyar hatalmas méreteit, kifejti a géniusz tragédiáját. Éles szeme jól meglátja Széchenyiben a realpolitikust. Majd visszatér a mába és a szoborral szemben emelkedő Dunapalotára mutat, hol a békegyártók szolgálhada nyüzsög, paktál és dőzsöl a nemzetközi konjunkturalovagok és meredtareú nők társaságában, „akiknek testét saját lelkük eladása árán vásárolták meg.” Ez a karcolat végtelenül biztos és hangulatos.

Párja ennek a Tisza István gróf emlékével és tragédiájával foglalkozó fejezet. A keményen megrajzolt kálvinista magyar főúr szinte kilép a sorok közül és néma tekintetével visszautasítja a háború felidézéseért feléje szórt vádakat. Mintha elesuklanék George Birmingham hangja is, míg a nagy, lojális, magyar *gentleman* megrázó sorsát tárja honfitársai elé. Alapos lélekismerettel jellemzi Tisza István egyéniségét.

Bár egyéni nézeteit csaknem minden alkalommal kinyilvánítja, félreismerhetetlen törekvése a pártatlanság. Fel-feltörő egyéni véleményei semmiesetre sem egyoldalúak. Feljegyzi hízelgő és kevésbé hízelgő gondolatait egyaránt. Sem nem magyarbarát, sem nem magyarellenes. Ez leginkább az utódállamokhoz való viszonyaink megítéléséből tűnik ki. Am az nyilvánvaló, hogy legalább is meglepően neveltségnek tartja a trianoni „békejátékot”.

A jövő lehetőségeivel is foglalkozik az utolsó fejezetben: Magyarország feltámadásával. Felsorakoztat egy esomó érvet pro és talán ugyanannyit kontra: fajtánk érneit és nagy multját, fajtánk gyarlóságait és sivár, sőt egyre sivárabb jelenét. A végső konkluzió...? — George Birmingham nem jósol. Ő még nem tudja, hogy fel-támadunk-e, vagy sem? De reméli,

hogy igen. Erősen reméli és kívánja. És ez mégis jelent valamit, olyan idegen részéről, aki elfogulatlan szemlélődés céljából jött országunkba. Egyébként kétségtelen, hogy könyvének nem a lét vagy nemléti kérdésének eldöntése a célja.

Az egyik angol kritika így jellemzi: „Eleven érdekességet adott sok olyan helynek, melyek különben mindössze neveket jelentenének az angol utazó számára.” Ez az egyszerű megjegyzés tulajdonképpen sokatmondó. Főként, ha egybevetjük a könyv XVII. fejezetének (Az elvesztett területek) kezdő soraival: „Hallottam egy angol iskolafiúról, aki, mikor a vizsgán megkérdézték tőle, mit tud Budapestről, így felelt: — Budapest, másképpen Bucarest, Kisázsia egyik városa.

Ez a tanuló pedig talán csak nagyon kicsit tudott kevesebbet Kelet-Európa földrajzából, mint a legtöbb angol felnőtt ember.”

George Birmingham könyve bizonyos tekintetben tehát kultúrmissziót teljesít. Honfitársai megláthatják belőle, hogy vannak helyek Kelet-Európában, melyek nem pusztán nevek, mert volt idő, mikor azok egész Nyugat-Európa sorsát döntötték el. A magyar olvasót pedig egyéni szemlélete, eredeti előadásmódja és újszerű gondolatai köthetik le. —*lis.*

Rousseau levelezése. A francia s eredei révén a nemzetközi Rousseau-irodalomnak nagy eseménye van: Rousseau teljes levelezésének *kritikai* kiadása! Mert levelezésének eddigi kiadása se teljes, se kritikai nem volt. Leveleit a Hachette-cég, Rousseau összes műveinek kiadásában, ma is csak abban az állapotban közli, mint ahogy 1824-ben Musset-Pathay kiadta és hátrahagyta; a kiadók azóta csak az ő gyűjteményének kiadására szorítkoztak, anélkül, hogy hozzácsatolnák azt a sok levelet, amely időközben napfényre került, s amely újságokban, folyóiratokban és különböző monografiákban egy század óta napvilágot látott. Az eddigi levelezés a Hachette-cég kiadásában ezeregynéhány levelet foglalt magába; a száz év alatt közzétett levelek száma mintegy másfélszer, — s ezekhez kell végül vennünk a köz- és magánkönyvtárakban, családi levéltárakban a két kiadó által fel-

kutatott, eddig teljesen ismeretlen s itt most először publikált több száz eredeti levelet, úgyhogy az új teljes kiadás több mint 3000 levelet fog nyújtani, nem számítva az ő levelezőinek több mint 1000 levelét, amelyek igen gyakran nélkülözhetetlenek az ő leveleinek megértésére s amelyeket eddig teljesen mellőztek a kiadók.

De a számnál csaknem fontosabb a minőség. Rousseau leveleinek eddigi kiadása hemzseget a sok hibától; a levelek keltezésének eltevesztése, rendeltetésének föleserélése, hiányos és pontatlan szöveg és durva szövegcsontítás napirenden vannak bennök. Az új kiadás ezen a bajon is igyekezett segíteni, amennyiben a teljes levelezés összegyűjtője és rendezője, ahol csak tehetette, mindenütt igyekezett a levelek eredeti kéziratit megtekinteni s ezek alapján végleges és teljes szövegüket megállapítani. Théophile Dufour genfi levéltárnok és könyvtárnok — aki 60 éven át gyűjtögette élete nagy művéhez: a *Levelezés és a Konfessziók* kritikai kiadásához az anyagot — éveket töltött el azal, hogy Rousseau leveleinek eredeti szövegeit a különböző európai köz- és magánkönyvtárakban személyesen fölkereste s azokat egy paleografus és egy levéltárnok hűségével és pontosságával lemásolta. Csak nagyon kevés volt az a levél, amelyet nem láthatott s amelyet az első kiadás alapján közöl. Ezzel a gondos utánjárással sikerült neki valamennyi elődje tévedéseit helyreigazítania, a levelek igazi dátumait helyreállítania, igazi címzettjeit megállapítania, a levelek teljes szövegét rekonstruálnia, nagyszámú s eddig kihagyott részletet csatolva hozzájuk.

Th. Dufour, aki, mint említettük, 60 éven át páratlan odaadással és szakértelemmel dolgozott Rousseau levelezésének összegyűjtésén és kritikai tisztázásán, a Rousseau-irodalom legalaposabb ismerője, 1922 november havában elhunyt, anélkül, hogy élete nagy művét sajtó alá bocsáthatta volna. Ekkor családja P. P. Plan jóhírű párizsi író bízta meg Dufour hagyatékának sajtó alá rendezésével. Így indult meg 1924-ben, az A. Colin párizsi cég kiadásában, Plan szerkesztésében (s időközben általa is több szerencsés lelettel gazdagítva) Dufour gyűjte-